

Förutsättningarna för de areella näringarna kring Hjälmarens

En näringslivsanalys

Innehållsförteckning

1	Inledning	4
1.1	Om uppdraget	4
1.2	Disposition och uppdragets genomförande	5
1.2.1	Desktopanalys	5
1.2.2	Platsbesök och intervjuer.....	6
2	Om Hjälmarén	7
2.1	Gemensam strategi för Hjälmarens utveckling	7
3	De areella näringarna kring Hjälmarén.....	10
3.1	Överblick	10
3.2	Lantbruk	11
3.2.1	Lantbruksföretagens storlek och ekonomi.....	11
3.2.2	Huvudsaklig produktion	13
3.2.3	Jordbruksmarkens beskaffenhet, kvalitet och betydelse för livsmedelsförsörjningen.....	14
3.2.4	Brukningmetoder.....	15
3.3	Skogsbruk	15
3.3.1	Skogsbruksföretagens ekonomi	16
3.3.2	Huvudsakliga produktion	18
3.3.3	Avkastning och brukningmetoder – skillnader i avkastning mellan löv- och barrskogsproduktion	19
3.4	Fiske.....	19
3.4.1	Huvudsakliga produktion	20
3.4.2	Insjöfisket i Hjälmarens ekonomi	20
4	Utmaningar för de areella näringarna kring Hjälmarén	23
4.1	Ett varmare och torrare klimat.....	23
4.2	Vilt och andra djur	24
4.3	Vattenkvaliteten.....	24
4.4	Samordning och organisering av myndigheter och kommuner	24
4.5	Företagande och lönsamhet	25
5	Slutsatser.....	26

Sammanfattning

Sweco har på uppdrag av Örebro kommun kartlagt de ekonomiska förutsättningarna för de areella näringarna kring Hjälmararen. Syftet har varit att belysa både de ekonomiska möjligheterna och utmaningarna för lant- och skogsbruket samt yrkesfisket i området.

Rapporten visar att

- I området kring Hjälmararen finns det 450 företag inom de areella näringarna.
- De flesta (331 företag) sysslar huvudsakligen med lantbruk. 90 företag arbetar främst med skogsbruk och resterande 28 primärt med fiske.
- Den vanligaste ägarformen är enskilda företag utan anställda.

Totalt sett finns det 25 inriktningar på lantbruk representerade runt Hjälmararen. Den vanligaste är blandat jordbruk, vilket innebär att företaget sysslar med flera olika jordbruksverksamheter. Utöver blandat jordbruk är det odling av spannmål och skogsförvaltning som är de största inriktningarna. Lantbruket kännetecknas av spannmålsodling där vete är den populäraste grödan. De flesta lantbrukare bedriver även småskaligt skogsbruk som bisyssla.

Skogsmarken runt Hjälmararen skiljer sig lite från dess geografiska omgivning med en större andel lövträd, framför allt på västra sidan av Hjälmararen. Skogsbrukets karaktär beror på marktypen, men generellt bedrivs det storskaliga skogsbruket fortfarande med tall och gran. Granbarkborren har däremot bidragit till att många överväger att minska mängden gran och ersätta denna med lövträd eller blandskog. I det mindre skogsbruket är björken populär då den går att använda som bränsle och flis.

Yrkesfisket producerar framför allt gös och den MSC-märkta Hjälmarsgösen är ett viktigt varumärke för fisket. Det fiskas även kräfta, brax, gädda och i viss utsträckning också ål.

De areella näringarna kring Hjälmararen möter framför allt fem utmaningar: ett varmare och torrare klimat, vilt och andra djur, kvaliteten på vattnet i sjön, (bristande) samordning mellan myndigheter och kommuner samt lönsamheten i verksamheten.

Omsättningen och lönsamheten varierar stort från år till år. Det gör det svårt för företagen att skapa en kontinuerlig och stabil inkomst. Det går däremot inte att fastställa om företagen kring Hjälmararen har bättre eller sämre ekonomiska förutsättningar jämfört med de areella näringarna i resten av landet.

För att öka lönsamheten i företagen försöker lant- och skogsbruket anpassa val av grödor och träd efter rådande klimat och marknadsläge. Detta hör också samman med det allt varmare klimatet som påverkar produktionen. Vattnet i Hjälmararen utgör därför en viktig bevattningsresurs för lantbruket. Företagen arbetar också kontinuerligt med att bredda verksamheterna för att minska de ekonomiska riskerna vid till exempel en ogynnsam skörd. Fisket har däremot svårare att bredda sin verksamhet jämfört med lant- och skogsbruket.

När det gäller samarbetet mellan kommuner och myndigheter finns det idag en etablerad samverkan vid Vätern och Vättern. Dessa kan fungera som utgångspunkter för en bättre samverkan kring Hjälmararen.

1 Inledning

Hjälmarens är Sveriges fjärde största sjö och sträcker sig genom tre län: Örebro, Södermanland och Västmanland. Strandlinjen delas av fem kommuner, Arboga, Eskilstuna, Katrineholm, Vingåker och Örebro.

Hjälmarens är en viktig resurs för näringslivsutveckling och den ekonomiska tillväxten omkring sjön. De areella näringarna: lantbruket, skogsbruket och vattenbruket är direkt beroende av de särskilda förutsättningar som finns i området. Samtidigt har denna potential inte nyttjats till fullo, bland annat för att sjön inte uppfattats som ett gemensamt funktionellt område. I planeringen för stad och landsbygd har sjön snarare setts som en barriär. De fem kommunerna, de tre länsstyrelserna och regionerna samt ytterligare fyra aktörer i området tog därför fram en gemensam strategi för Hjälmarens utveckling år 2022.

För att nyttja sjöns potential till fullo och bevara dess naturvärden samtidigt som den ekonomiska utvecklingen säkras så utreder Örebro kommun Hjälmarens förutsättningar för att bli ett biosfärområde. Denna studie är en del av detta arbete och ska skapa en grundläggande analys av de areella näringarna i området.

Ett biosfärområde är ett geografiskt avgränsat område där nya metoder för att gynna en ekologisk och socialt hållbar utveckling utvecklas och implementeras. Biosfärområden utses, efter ansökan, av UNESCO och är resurssatta. Att ett område blir ett biosfärområde utgör inget juridiskt skydd för mark eller vatten och skapar inte heller några juridiska åtaganden. Syftet är att skapa möjligheter för myndigheter, näringsliv och civilsamhälle för att hitta gemensamma lösningar för att skapa en hållbar och gynnsam utveckling.

1.1 Om uppdraget

Örebro kommun genomför just nu en förstudie med syfte att undersöka förutsättningarna för att Hjälmarens och dess närområde ska kunna bli ett biosfärområde. I detta sammanhang finns behov av en övergripande analys av näringslivets förutsättningar inom lantbruk, skogsbruk och vattenbruk på och runt Hjälmarens. Syftet är att belysa både de ekonomiska möjligheterna och utmaningarna för dessa verksamheter. Sweco har därför fått i uppdrag att genomföra en näringslivsanalys för att visa på de ekonomiska förutsättningarna för de areella näringarna på och kring Hjälmarens.

I uppdraget ingår att:

- Analysera hur lant- och skogsbruket är organiserat i området kring Hjälmmaren genom att beskriva företagens storlek, omsättning, vinst, antal anställda och vilka arealer som används
- Redogöra för den huvudsakliga produktionen inom lant- och skogsbruket i området
- Beskriva jordbruksmarkens beskaffenhet, kvalitet och betydelse för livsmedelsförsörjningen
- Jämföra lant- och skogsbruket runt Hjälmmaren med övriga delar av Sverige utifrån ovanstående parametrar
- Identifiera de ekonomiska utmaningarna för lant- och skogsbruket i området och hur de förändrats över tid samt undersöka hur dessa utmaningar har hanterats på andra platser i Sverige
- Beskriva skillnaden i avkastning mellan löv- och barrskogsproduktion i området
- Utvärdera de ekonomiska förutsättningarna för yrkesfiskare i området samt identifiera de utmaningar och möjligheter de står inför

Resultaten exemplifieras med hjälp av intervjuer av aktiva aktörer på och omkring Hjälmmaren. Syftet är identifiera aktörernas främsta utmaningar och möjligheter samt orsaker till dessa. Vidare exemplifieras vilka brukningsmetoder som användas, varför dessa har valts samt varför andra alternativa brukningsmetoder valts bort.

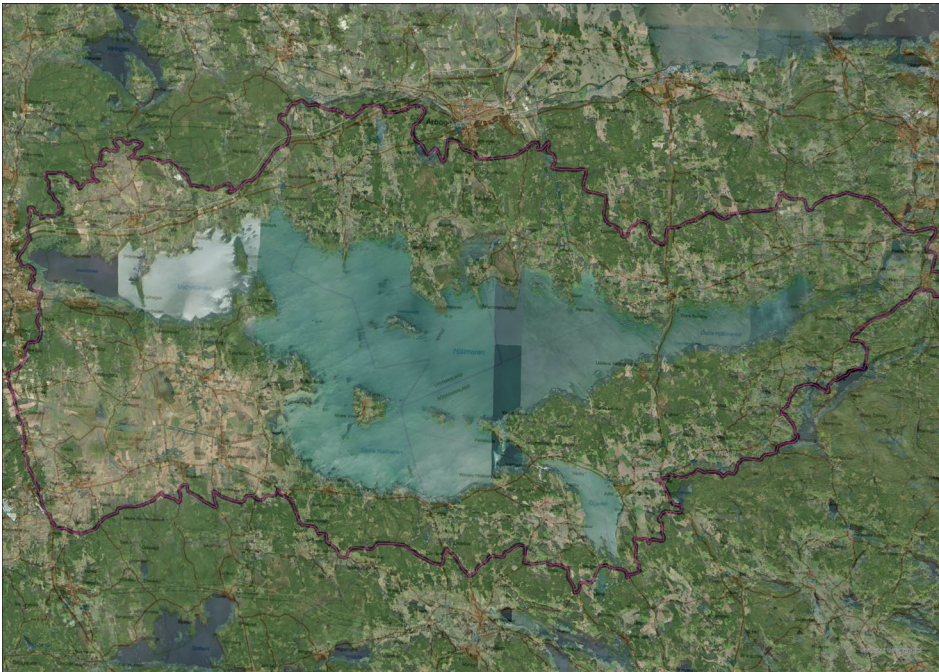
1.2 Disposition och uppdragets genomförande

Sweco har under arbetets gång använt två metoder: desktoanalys och intervjuer med relevanta aktörer. Uppdraget genomfördes under våren och sommaren 2023.

1.2.1 Desktoanalys

En sammanställning av relevant statistik från olika myndigheter har genomförts för att beskriva de areella näringarna i området. Statistik har inhämtats från Jordbruksverket, Skogsstyrelsen, SLU (Riksskogstaxeringen) samt SCB. Ett problem med statistiken är att myndigheterna använder olika områdesindelningar för att samla in och presentera statistik. Statistiken ska därför inte tolkas som en exakt redogörelse över Hjälmmarenområdet, utan mer som en vägledande beskrivning av hur området ser ut. Det går därför inte heller att direkt jämföra statistiken från olika myndigheter eller hur de förhåller sig till varandra.

För statistik om arbetsställen har en geografisk avgränsning genomförts tillsammans med Örebro kommun (se figur 1). För statistik från Skogsstyrelsen och SLU har kommunerna runt Hjälmmaren, det vill säga Örebro, Arboga, Eskilstuna, Katrineholm och Vingåker använts. Jordbruksverket levererade statistik på församlingsnivå. Församlingsgränserna följer i stort kommungränser som respektive församling ligger i. Ekonomisk statistik från SCB (nettoomsättning och rörelsemarginal) presenteras på läns- respektive kommunnivå.

Figur 1. Referensområde för statistik över arbetsställen inom jordbruk, skogsbruk och fiske.

1.2.2 Platsbesök och intervjuer

Sweco har genomfört intervjuer med lantbrukare, skogsbrukare och yrkesfiskare i området. Totalt har tolv intervjuer genomförts, varav tio har haft fokus på lant- och skogsbruk och två på fiske. Fyra intervjuer har genomförts i samband med platsbesök under juni månad och resterande över telefon eller digitalt.

2 Om Hjälmarén

Hjälmarén är till sin karaktär en grund slättsjö med ett medeldjup på 6 meter. Svartån och Kvismare kanal mynnar ut i sjön och utgör därmed de största tillflödena. Avvattningen sker genom Eskilstunaån till Mälaren. Hjälmarén är uppdelad i fem områden: Hemfjärden, Mellanfjärden, Storhjälmaren, Södra Hjälmarén och Östra Hjälmarén.

Under åren 1878–1887 sänktes vattenytan genom en sjösänkning. Syftet var att frigöra odlingsmark i området och att undvika framtida översvämningar. Sjösänkningen har haft en mycket stor påverkan på markerna i området och frigjorde stora arealer mark. Framför allt påverkades områdena sydväst om Hjälmarén då delar av det som idag är Kvismaredalen frigjordes.

Idag regleras vattennivån av Hjälmarens vattenförbund enligt rådande vattendom. Regleringen sker via Hyndevadsdammen i Eskilstunaån.

2.1 Gemensam strategi för Hjälmarens utveckling

Hjälmarén har under senare år fått ökad uppmärksamhet som resurs för regionen. Tillsammans under år 2022 tog de kommuner, regioner och länsstyrelser med strandlinje till sjön samt Stua, Örebrokompaniet, Destination Eskilstuna och Plus Katrineholm fram en gemensam strategi för Hjälmarens utveckling. Strategin innehåller flera delar, där landsbygdsutveckling och fiske är två. Hjälmarén beskrivs som en direkt resurs för både fisket och jordbruket men också som en indirekt resurs för besöksnäringen. Sjön skapar också förutsättningar för arbetstillfällen och attraktiva boendemiljöer.

Historiskt har samhällsplaneringen i närliggande kommuner och regioner uppfattat Hjälmarén som en barriär snarare som en resurs. I strategin lyfts behovet ett perspektivskifte där Hjälmarén ska ses som ett funktionellt område med samma möjligheter och utmaningar oberoende av läns- och kommungränser. För att lyckas omhänderta och hantera utmaningarna för utvecklingen av Hjälmarén behövs ett samarbete mellan de kommuner, regioner och länsstyrelser i sjöns direkta närhet.

I strategin lyfts också Hjälmarén ur ett europeiskt perspektiv. En studie inom ramen för ESPONs samarbetsprogram har identifierat fyra huvudsakliga policyområden som berör återkommande utmaningar och möjligheter för större insjöar. Dessa är

- Vattenförvaltning
- Vatten- och naturvård
- Rekreatiöns- och besöksnäringens utveckling

- Maritima transporter

Möjligheterna för utveckling av maritima transporter i Hjälmarén bedöms i strategin som begränsade. Fokus är därför på de tre första punkterna.

I strategins målbild tydliggörs flertalet ställningstaganden med direkt relevans för de areella näringarna kring Hjälmarén. Nedan listas ett urval av dessa.

Landsbygdsutveckling

- Hjälmarén ska ses som en resurs för lokal utveckling genom att sjön gynnar lantbrukare och djurägare genom exempelvis fortsatt produktion av livsmedel och livsmedelsförädling och genom en brett definierad besöksnäring som bidrar till arbetstillfällena på landsbygden kring sjön. På så sätt bidrar Hjälmarén även till att stärka kopplingen mellan stad och lantbruket, vilket i sin tur stärker Hjälmarén genom att bevara mosaiken i landskapet och värna värdefulla vattennära betesmarkerna.
- Initiativ från lokalt civilsamhälle och näringsliv ska på ett tydligt sätt inkluderas och beaktas i samordningen av Hjälmarens övergripande utveckling. En viktig del i samordningen är att skapa förutsättningar för lokalt civilsamhälle och näringsliv att utvecklas både tillsammans och var för sig. Samverkan över kommun- och länsgränser och mellan offentlig, civil och kommersiell sektor ska ske kontinuerligt utifrån en gemensam grundsyn för att stärka nyetableringar och inflyttningar på landsbygden på och kring Hjälmarén.
- Lokala initiativ och samverkan mellan bygderna samt mellan bygder och städer bör stödjas och ges goda förutsättningar, till exempel genom att samordna och synliggöra offentligt stöd till lokala utvecklingsinsatser på och kring Hjälmarén.

Vattennivå och kvalité

- Samverkan över kommun- och länsgränser sker kontinuerligt utifrån gemensamma mål för att följa miljökvalitetsnormerna samt nyttja yt- och grundvattnet på ett hållbart sätt.
- Berörda parter arbetar samordnat för att skapa förutsättningarna för att gällande vattendom upprätthålls.
- Kommunala vattenplaner samordnas och samverkan sker kontinuerligt över kommun- och länsgränser för att Hjälmarens ekologiska och kemiska status ska förbättras.
- Samverkan över kommun- och länsgränser sker för att säkerställa att klimatanpassningsplaner harmoniserar kring Hjälmarén.

Fiske

- Riksintresset för yrkesfiske, främst för fångst av gös och kräftor, beaktas och det miljöcertifierade fisket värnas genom medvetna åtgärder.
- Förutsättningar för förädling och försäljning av lokala fångster finns på strategiska platser runt Hjälmarén.

- Marknadsföring av varumärkena Hjälmargin och Hjälmarkräfter sker samordnat och som en del i att bygga upp en lokal matidentitet.

Övriga områden

- Samverkan med markägare ska ske i ett tidigt skede av planeringen av friluftslivet och är avgörande för att skapa en samsyn mellan friluftslivets intressen och enskilda markägares intressen.
- Strategiskt utpekade land- och vattenområden på och kring Hjälmaran ges skydd i form av exempelvis natur- eller kulturresevat eller genom planbestämmelse och skapar därmed goda förutsättningar för både en ekologiskt hållbar miljö och ett rikt friluftsliv. Avgörande är att Hjälmarans värdefulla natur- och kulturmiljöer synliggörs samordnat för att skapa ett och samma sammanhang för det rörliga friluftslivet.
- Landskapet på och kring Hjälmaran ska utgöra en landskapsekologiskt och produktionsmässigt väl fungerande lövskogstrakt, som utgör en positiv faktor för lövproduktion, naturvård, vattenkvalité, folkhälsa och sociala värden. Befintligt samverkansarbete kring Hjälmarans lövskogar är en framgångsfaktor i detta sammanhang och åtgärder kring detta bör därför främst ske inom ramen för den samverkan.
- Ökad samverkan behövs mellan vattenregleringen och naturvärden knutna till Hjälmarans stränder, grunda vikar och sjösänkingsområden.
- Särskilt viktiga kulturmiljöer på och kring Hjälmaran ska identifieras och kartläggas. I detta arbete ska respektive markägares utvecklingsvilja undersökas.

3 De areella näringarna kring Hjälmarén

Hjälmarén har historiskt sett skapat bördig mark och goda förutsättningar för de areella näringarna i regionen. Sjön är betydelsefull för områdets livsmedelsproduktion dels genom det fiske som bedrivs i sjön, dels genom att delar av jordbruket använder sjön för bevattning. Vattennivån i sjön är reglerad vilket har påverkat området i stor omfattning och genererat mycket bördiga jordar, särskilt i Kvismaredalen sydväst om sjön.

Osäkerhet är dock en karaktäristisk egenskap av areella näringar. Förhållanden och förutsättningar för att bedriva näringsverksamhet inom jordbruk förändras från år till år beroende på väder och klimat. En stor del av alla som sysslar med lantbruk arbetar därför med många olika verksamhetsområden, och har även bisysslor som komplement för att företaget ska gå runt.

I intervjuer framkommer det att många lantbrukare kontinuerligt letar efter flera "ben", d.v.s. intäktskällor, för företaget att stå på. Detta för att jordbruksbranschen är så pass volatil och kan också väntas bli ännu mer volatil i framtiden på grund av förändringar i klimatet. Detta är däremot inte unikt för lantbruket runt Hjälmarén. Det som dock är unikt för Hjälmarén är sjön som resurs. Hjälmarén utgör en direkt resurs för bevattning men ger också en potential för besöksnäringen och attraktiva bostäder. Detta skulle kunna ge en extra inkomst till de som har möjlighet att avstå land och tid.

I det här avsnittet kommer vi ge en nulägesbild över de areella näringarna, deras verksamhet, betydelse för livsmedelsförsörjningen och avkastning.

3.1 Överblick

Totalt sett finns det inom branschen lantbruk, skogsbruk och fiske 450 företag i referensområdet runt Hjälmarén (se figur 1). Majoriteten av företagen finns i Örebro kommun (208), följt av Eskilstuna kommun (95) samt Arboga kommun (67). Av de 450 företagen uppgav 331 (74 procent) att man huvudsakligen sysslade med lantbruk, 90 (20 procent) uppgav skogsbruk och skogsförvaltning och 28 (6 procent) företag uppgav fiskeriverksamhet.

Ägarformen bland företagen är till största del enskilda företag då 409 företag har en fysisk person som juridisk form. 35 av företagen drivs som aktieföretag och sex företag är handelsbolag eller kommanditbolag.

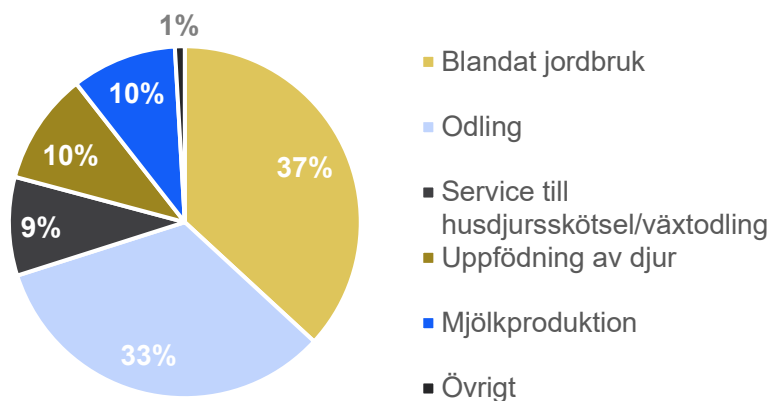
387 av de 450 företagen har uppgett att de har noll anställda och 53 företag har mellan 1–4 anställda. Några enstaka företag har fler anställda, där sex företag uppger att de har 5–9 anställda och fyra företag 10–19 anställda.

3.2 Lantbruk

Lantbruket kring Hjälmaren är mestadels inriktat på spannmål, både i omfattning och verksamhet. 89 procent av jordbruksmarken i området utgörs av åkermark och 11 procent av betesmarker. Fördelningen mellan åkermark och betesmarker skiljer sig inte nämnvärt mot genomsnittet i riket.

Kring Hjälmaren finns det 331 företag inom lantbruk. 37 procent av dessa arbetar med det som kallas blandat jordbruk (figur 2) och 33 procent har odling som sin primära verksamhet. Resterande 29 procent omfattar tre verksamhetsområden som alla har består av ungefär 30 företag vardera. Dessa verksamhetsområden är mjölkproduktion, uppfödning av djur samt service till växtodling och husdjursskötsel.

Inriktning på företag inom lantbruk

Figur 2. Fördelning av inriktning på lantbruksföretag. Källa: SCB.

Av de företag som driver ett blandat jordbruk är det ungefär en femtedel av dessa som rapporterat att de även bedriver skogsförvaltning och skogsskötsel. Av de företag som fokuserar på odling sysslar ungefär två tredjedelar med spannmål. Resterande är uppdelat mellan potatisodling, odling av övriga ett- och tvååriga växter samt grönsaksodling.

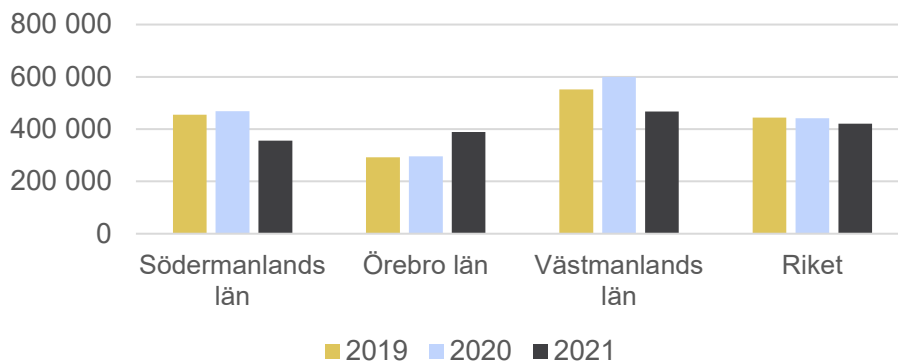
Bland de företag som föder upp djur föder ungefär hälften upp nötkreatur. Får och getter är den näst största gruppen av djur följt av hästar.

3.2.1 Lantbruksföretagens storlek och ekonomi

Omsättningsuppgifter för lantbruksföretag är tillgängliga på länsnivå. I figur 3 visas därför medianen av nettoomsättningen för lantbruksföretag utan anställda i de tre län som omringar Hjälmaren samt totalt i Sverige.

Bland samtliga svenska lantbruksföretag utan anställda var nettoomsättningens median drygt 400 000 kronor per år mellan 2019 och 2021. Motsvarande företag i Södermanlands län hade en liknande omsättning år 2019 och 2020 men den minskade något under år 2021. I Örebro län har lantbruksföretagen genomgående en lägre omsättning jämfört med riket. I Västmanlands län är däremot omsättningen större, särskilt år 2019 och 2020 då den var 552 000 respektive 599 000 kronor.

Nettoomsättning (median) lantbruksföretag med 0 anställda

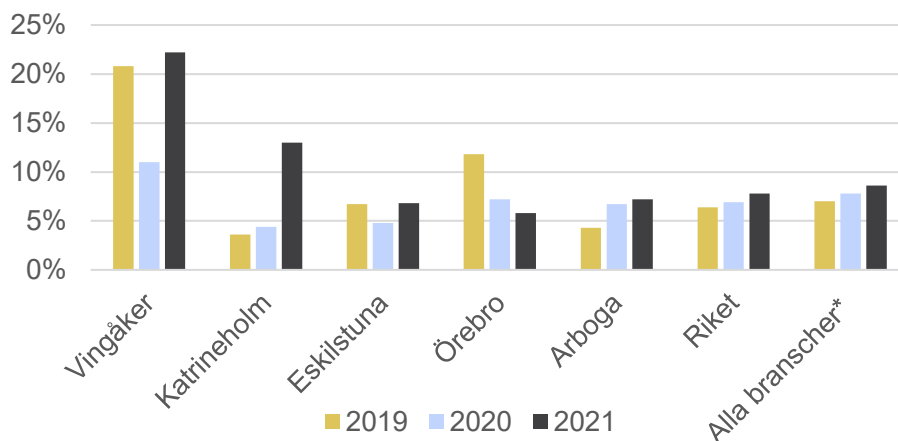
Figur 3. Nettoomsättning lantbruksföretag med 0 anställda. Källa: SCB.

För att få en uppfattning om företagens lönsamhet är det värdefullt att studera deras rörelsemarginal. Dessa uppgifter finns tillgängliga på kommunnivå. Rörelsemarginalen anger hur stor del av företagets omsättning som blir över till räntor, skatt och vinst efter att kostnaderna har betalats. Ju högre rörelsemarginal, desto mer pengar finns det kvar i företaget efter att kostnaderna är betalda.

I figur 4 visas rörelsemarginalerna för lantbruksföretagen i de fem kommunerna runt Hjälmaren respektive hela landet samt rörelsemarginalen för hela bolagssektorn. Till skillnad från uppgifterna om nettoomsättning ingår samtliga företag (oavsett antal anställda) i uppgifterna om rörelsemarginal.

Figur 4 visar att på riksnivå var rörelsemarginalerna för samtliga lantbruksföretag omkring 7 procent mellan år 2019 och 2021. Detta är i samma nivå som den övriga bolagssektorn under samma period. Däremot skiljer det sig stort mellan de olika kommunerna runt Hjälmaren. Medianen av rörelsemarginalen bland lantbruksföretagen i Vingåkers kommun är något högre jämfört med de övriga kommunerna. Rörelsemarginalerna i de övriga Hjälmarenkommunerna varierar däremot mellan åren utan något tydligt mönster.

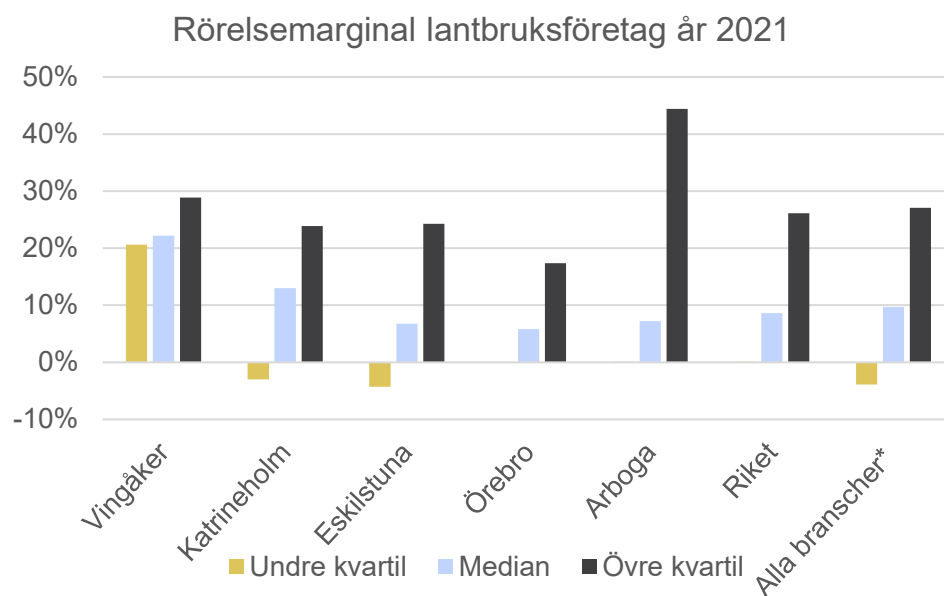
Rörelsemarginal (median) för lantbruksföretag

Figur 4. Rörelsemarginaler för lantbruksföretag i Hjälmarens kranskommuner samt totalt i riket. Samtliga företag, oavsett antal anställda. *Alla branscher exkl. fastighetsförvaltning. Källa: SCB.

Att endast tittat på medianen ger dock ingen heltäckande bild över lantbruksföretagens lönsamhet. I figur 5 visas därför undre kvartil, median samt övre kvartil för företagens rörelsemarginal år 2021.

Under detta år så var medianen positiv i samtliga kommuner men däremot var den undre kvartilen negativ i både Katrineholms och Eskilstuna kommun. Det innebär att minst en fjärdedel av lantbruksföretagen i dessa kommuner gjorde ett negativt resultat detta år.

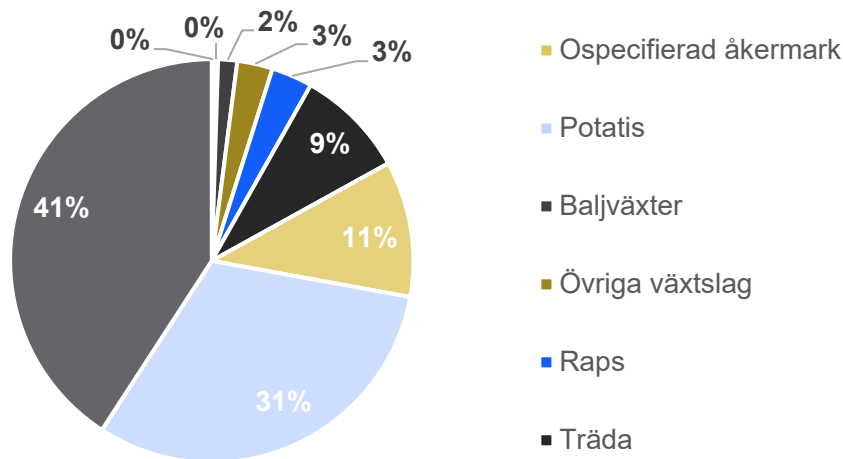

Figur 5. Rörelsemarginaler för lantbruksföretag i de fem kommuner runt Hjälmaren samt totalt i riket. Samtliga företag, oavsett antal anställda. *Alla branscher exkl. fastighetsförvaltning. Källa: SCB.

3.2.2 Huvudsaklig produktion

Området runt Hjälmaren används huvudsakligen till spannmålsodling. Totalt används cirka 41 procent av åkermarken till produktion av spannmål (figur 6). 31 procent av marken används till olika vall- och grönfoder, därefter följer raps (3 procent), baljväxter (2 procent) samt potatis (0,3 procent). I riket som helhet används cirka 38 procent av åkermarken till spannmål, men det skiljer sig mellan länen beroende på geografi. I de bördiga slättbygderna i Mellansverige samt Skåne har man en högre andel spannmål, och i andra mindre bördiga delar av Sverige har man en större andel vall och grönfoderväxter.

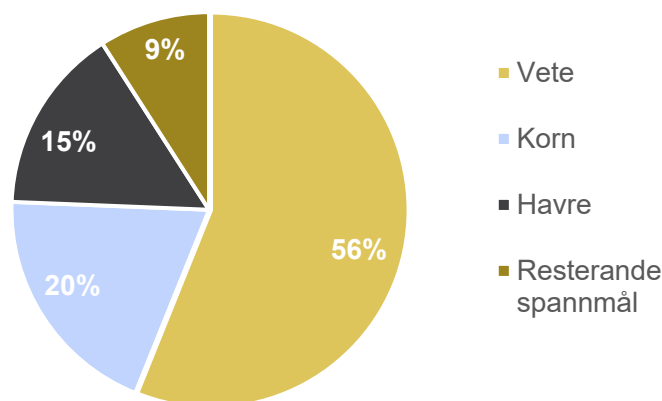
Fördelning av åkermarkens användning runt Hjälmarén

Figur 6. Åkermarkens användning runt Hjälmarén. Källa: Jordbruksverket.

Inom spannmål består produktionen av 56 procent vete, korn står för 20 procent, havre för 15 procent och övriga spannmål för resterande 9 procent (figur 7). Det speglar även övriga områden i Sverige där vete är det absolut största spannmålet. Det är framför allt höstvetet som det odlas mest av och därför kan just det spannmålet räddas undan en torr och varm sommar givet att hösten blir bättre.

Fördelning av spannmål

Figur 7. Fördelningen av odlade spannmål. Källa: Jordbruksverket.

3.2.3 Jordbruksmarkens beskaffenhet, kvalitet och betydelse för livsmedelsförsörjningen

Sänkningsen av Hjälmarén har historiskt sett skapat bördig mark och förutsättningar för jordbruk kring Hjälmarén. I intervjuer har den bördiga marken vid framför allt Kvismaren beskrivits som mycket betydelsefull. Området uppges

ha en hög avkastning och per kvadratmeter ligga i paritet med de bördigaste jordarna i Skåne.

I intervjuerna framkommer det även att lantbrukarna anpassar verksamheten efter marken på deras ägor. Till exempel uppgav en lantbrukare att jordtypen på dennes mark passade grönsaker bra och hen hade därför satsat på grönsaker och experimenterade med vilken typ av grönsak som passade bäst. Just viljan att prova på saker och att kontinuerligt utvärdera sin gröda är en aspekt som kom fram under intervjuerna. För de större lantbruken kan man till exempel ta in konsulter som utvecklar grödorna. I slutändan är det dock själva sjön som är mest betydelsefull för jordbruket, den ger möjlighet för bevattning vid torra perioder, men den påverkar även marken runtomkring och gör den mer fuktig och därmed mer motståndskraftig för torka.

Sjön har också en viss betydelse för regionens livsmedelsproduktion. Dels direkt genom det fiske som bedrivs i sjön och genom att jordbruket använder sjöns vattenreserver för bevattning. Dels indirekt genom att sjön tillhandahåller attraktiva boendemiljöer för lantbrukare och möjligheter för besöksnäring att kombinera lokalproducerade matupplevelser med de upplevelsevärden som tillhandahålls genom närheten till Hjälmaran.

3.2.4 Brukningsmetoder

Ekologiskt lantbruk bedrivs i viss omfattning men majoriteten är konventionell lantbruksverksamhet. Flertalet har övervägt att gå över till ekologiskt jordbruk men har avstått, antingen för att det är en för stor ekonomisk risk eller inte tillräckligt lönsamt. På nationell nivå har också andelen ekologiska jordbruk minskat de senaste åren.

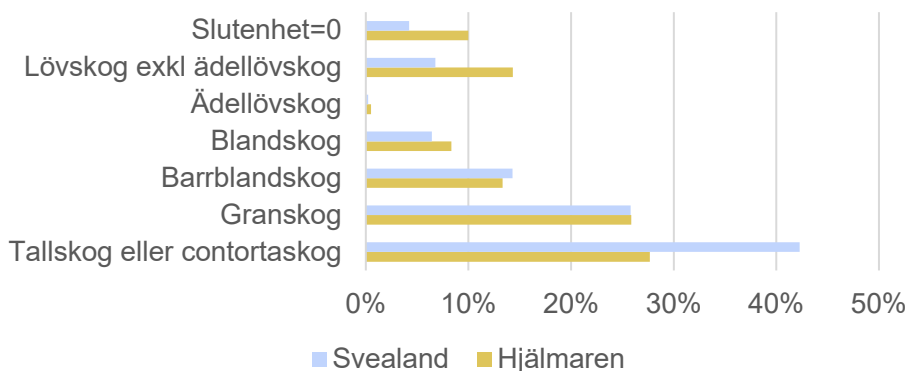
I intervjuerna framgår också att valet av brukningsmetod och hur marken ska bäst kan användas ständigt ses över. Vilken verksamhet, så som val av gröda och eventuell djurverksamhet som ska prioriteras beror främst på lönsamhet men i viss del också av det personliga intresset.

3.3 Skogsbruk

Hjälmaranområdet har historiskt sett varit ett område med tall och granskog. Sänkningen av sjön gav dock utrymme för lövskogen att växa på de nya torrlagda delarna i området och det finns därför närmast sjön områden som har en stor andel lövskog.

Hjälmarans fem omkringliggande kommuner har tillsammans 424 tusen hektar varav cirka 60 procent är skogsmark. 96 procent av skogsmarken anses vara produktiv och består till större delen av tall och granskog (se figur 8). Som jämförelse används Svealand och utifrån det kan man se att området runt Hjälmaran skiljer sig främst genom att ha en större andel lövskog och ädellövskog samt att tallskogen har en mindre andel. Andelen ädellövskog runt Hjälmaran finns också mestadels i Örebro kommun, och inte alls på den östra sidan i Eskilstuna eller Katrineholms kommun.

Ägoslag i den produktiva skogsmarken, andel av totala skogsmarksarealen

Figur 8. Ägoslag i den produktiva skogsmarken i Örebro, Arboga, Eskilstuna, Katrineholm och Vingåkers kommun. Jämförelse med Svealand totalt. Källa: Riksskogstaxeringen.

Medelboniteten (ett mått på skogens bördighet genom markens naturliga virkesproducerande förmåga) är runt Hjälmaren totalt sett 8,4 skogskubikmeter per hektar och år. Det är relativt sett högre än i kringliggande län i Svealand som har 6,4 i medelbonitet. Skogsbördigheten är dock högre på västra sidan Hjälmaren i jämförelse med östra. Den är däremot inte lika bördig som i Skåne där medelboniteten är ungefär 11 skogskubikmeter per hektar.

Skogsbruket i området bedrivs i huvudsak av enskilda och privata markägare varav de flesta har skogsbruket som ett av flera ben i sin verksamhet. Det är således ingen heltidssyssla eller den enda försörjningskällan, utan ses som en naturlig del av gårdens ekonomi. Totalt finns det 90 företag i området som har skogsförvaltning och skogsskötsel som sin främsta sysselsättning. Av dessa uppger 70 att de sysslar med skogsförvaltning, 11 med skogsskötsel och 9 har drivning som främsta område. Precis som med lantbruksbranschen så driver de också de allra flesta företagen som ett enskilt företag och enbart sex företag är aktiebolag. De allra flesta, 78 av 90 företag saknar anställda.

Statliga Sveaskog äger också viss mark, främst vid Hjälmarens sydöstra del.

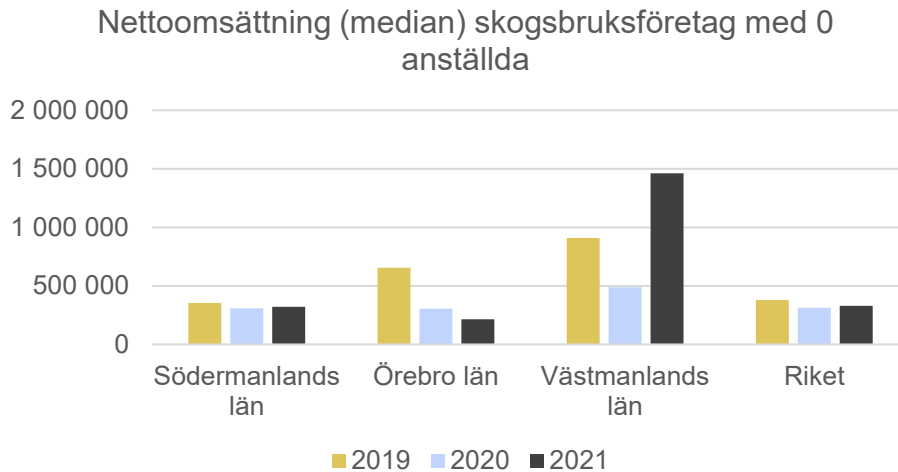
3.3.1 Skogsbruksföretagens ekonomi

Uppgifter om skogsbruksföretagens storlek i omsättning är tillgängliga på länsnivå. I figur 9 presenteras därför medianen av nettoomsättningen för skogsbruksföretag på riksnivå samt i de tre Hjälmarenlänerna: Södermanlands, Örebro och Västmanlands län.

Mellan år 2019 och 2020 nettoomsättningens median bland alla svenska skogsbruksföretag utan anställda stabil runt 350 000 kronor per år. Omsättningen var också stabil i Södermanlands län, om än på en något lägre nivå. I Örebro har medianen av nettoomsättningen däremot minskat under denna treårsperiod: från 655 000 kronor år 2019 till 214 000 kronor under år 2021.

I Västmanlands län är skogsbruksföretagen generellt sätt större, både jämfört med de två andra länen runt Hjälmaren och på riksnivå. Omsättningen för skogsbruksföretagen i detta län var som lägst år 2020 då medianen var 487 000

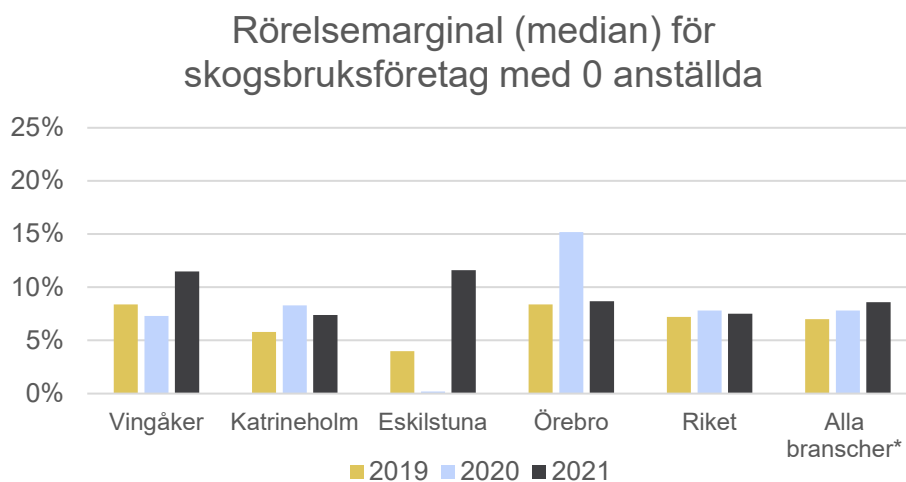
kronor. År 2021 var den som högst, 1 463 000 kronor, och därmed nära tre gånger så hög som föregående år.

Figur 9. Nettoomsättning skogsbruksföretag med 0 anställda. Källa: SCB.

Företagens lönsamhet kan studeras med hjälp av deras rörelsemarginal som visar hur stor del av omsättningen som blir över till räntor, skatt och vinst efter att kostnaderna har betalats. En högre rörelsemarginal indikerar mer pengar kvar i företaget efter att kostnaderna har betalats. I uppgifterna om rörelsemarginal ingår samtliga företag, oavsett antal anställda.

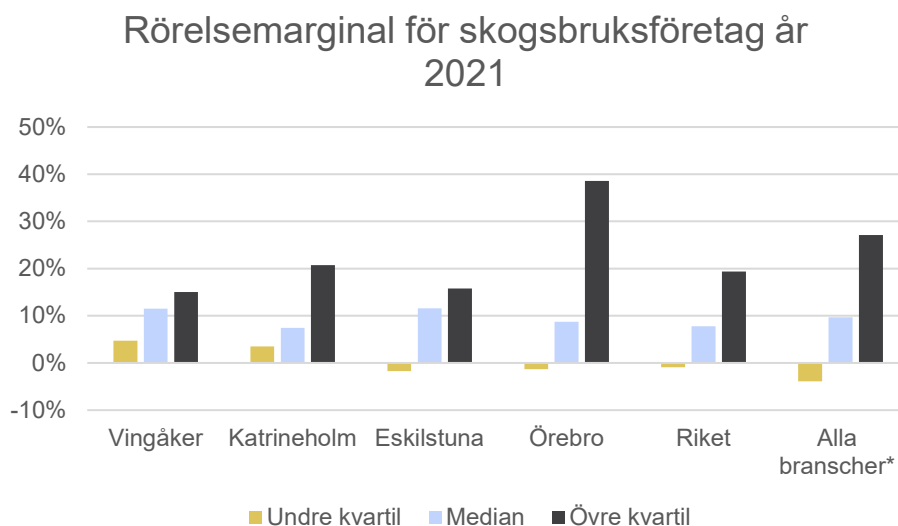
På riksnivå har rörelsemarginalen varit omkring 8 procent mellan år 2019 och år 2021 (figur 10) vilket är i paritet med rörelsemarginalerna för lantbruksföretagen. Däremot är skillnaderna mellan åren mindre – det vill säga rörelsemarginalen är något mer stabil. Skillnaderna mellan kommunerna runt Hjälmaren är också mindre jämfört med lantbruket; rörelsemarginalen för skogsbruket i de flesta kommunerna har en median mellan 5 och 10 procent varje år. Företagen i Eskilstuna hade en något lägre rörelsemarginal än de övriga år 2019 och 2020 men högst av alla år 2021.

Figur 10. Rörelsemarginaler för skogsbruksföretag i Hjälmarens kranskommuner samt totalt i riket. Samtliga företag, oavsett antal anställda. Alla branscher exkl. fastighetsförvaltning. Skogsbruksföretagen i Arboga kommun är för få och därför sekretessmarkerade. Källa: SCB.

För att få en heltäckande bild är det däremot viktigt att se till även rörelsemarginalens spridning. Syftet är att visa bredden av företagens resultat. Figur 11 visar därför den undre kvartilen, medianen samt den övre kvartilen av företagens rörelsemarginal år 2021.

Bland samtliga skogsbruksföretag (utan anställda) i Sverige var den undre kvartilen av rörelsemarginalen -1 procent under året. Medianen var 8 procent och den övre kvartilen hade en rörelsemarginal på 19 procent. Skogsbruksföretagen i Eskilstuna hade en liknande lönsamhet år 2021. I Vingåker och Katrineholm kommun var rörelsemarginalen mer koncentrerad och den undre kvartilen var positiv i dessa kommuner. I Örebro kommuner var den undre kvartilen negativ (-1 procent) men den övre kvartilen var betydligt högre jämfört med de andra kommunerna (39 procent). Det innebär att 25 procent av enmansföretagen hade en rörelsemarginal som var 39 procent eller högre under år 2021.

Figur 11. Rörelsemarginaler för skogsbruksföretag i Hjälmarens kranskommuner samt totalt i riket. Samtliga företag, oavsett antal anställda. *Alla branscher exkl. fastighetsförvaltning. Källa: SCB.

3.3.2 Huvudsakliga produktion

I vilken omfattning markägarna bedriver skogsbruk hänger givetvis samman med mängden och kvaliteten på den mark som de har. Närmast runt sjön är gran och lövskog de vanligaste. Tall förekommer främst norr om sjön.

Skogsbrukare som har möjlighet att odla tall för virkesindustrin ser att det ger den bästa avkastningen i rena intäkter. Men då de flesta bedriver ett småskaligt skogsbruk finns det andra möjligheter att utnyttja skogen. På gårdar som har förbränning som energikälla uppskattas lövskog som växer snabbare än gran och tall, och där björken sedan används för flisning och bränsle. En del brukar skogen och säljer som virke, antingen genom att bruka skogen själva eller genom att leja ut arbetet på tredje part som till exempel Mellanskog. De större aktörerna planerar att övergå till mer ståndortsanpassad skog vilket innebär att Hjälmarmrådet på sikt kan komma att övergå till mer lövskog.

Skogens slutprodukt skiljer sig åt beroende på typ av virke och dess kvalitet. Björk av mycket god kvalitet kan till exempel bli tumstockstillverkning och är den av något sämre kvalitet går en del till möbelindustrin för svarvning eller golvproduktion. Massaved blir däremot pappersprodukter och textilcellulosa. Granens primära slutprodukter är fortfarande tidningspapper, andra pappersprodukter samt pappersmassa.

3.3.3 Avkastning och bruksmetoder – skillnader i avkastning mellan löv- och barrskogsproduktion

I intervjuerna framgår det tydligt att granbarkborren har påverkat skogsbruket och samtliga skogsbrukare som intervjuas nämner den. Granbarkborren fick fäste särskilt efter den varma sommaren år 2018. I dagsläget finns inga andra metoder som anses tillräckligt effektiva eller lönsamma än att avverka granen.

Granbarkborren har därför gjort att det idag anses mer riskfyllt att plantera gran jämfört med andra träslag. Vissa har därför redan minskat på mängden gran som de planterar och ersatt denna med mer blandskog och andra antingen planerar eller funderar på att minska mängden gran.

Detta kommer påverka vilka bruksmetoder som används framöver. Granen brukas mest effektivt med trakthyggesbruk och i intervjuerna framkommer det att detta väntas fortsätta vara vanligast. Men i och med att andelen lövskog förväntas öka och lövskogen kräver mer ljus så väntas även hyggesfria metoder, så som skärmskogsbruk, öka framöver. Större aktörer så som Mellanskog har också genomfört försök med hyggesfritt skogsbruk. Vilken riktning som skogsbruket tar beror i stor del på hur mycket gran som kommer finnas framöver. I intervjuerna kommer det dock fram tydligt att ståndortsanpassningen kommer öka.

3.4 Fiske

Enligt den officiella statistiken finns det i referensområdet 28 företag varav 27 som uppgav sötvattensfiske som främsta inriktning. Av dessa 27 fiskare är det fem som uppgav blandat jordbruk som sekundär inriktning på sitt företag. 86 procent av företagen har inga anställda och resterande har 1–4 anställda. Enskilda företag är den vanligaste driftsformen (72 procent) även om aktiebolag förekommer (18 procent). I intervjuerna framkommer det att många har växt upp med fisket och verksamheterna bedrivs främst i form av mindre familjeföretag.

Yrkesfiskare har särskilda personbundna licenser för att fiska. Ett krav för att ha licens är att fisket ska bedrivas som näringsverksamhet och licenserna begränsar hur mycket nät som får läggas. För ålfiske krävs särskild licens för just ål. Utöver yrkesfisket förekommer också en del fritids- och sportfiske i Hjälmaren.

Sjön är delad i allmänna och privata vatten där den senare arrenderas. På allmänna vatten får allmänheten lägga 100 meter nät, annars krävs licens. Kräfftiske på allmänt vatten är inte tillåtet, däremot kan fiskare med licens få dispens från Länsstyrelsen för att få fiska kräfta även där. Sammanhållningen bland fiskarna upplevs som stark och uppdelningen av fiskevattnet sköts också sinsemellan fiskarna själva. Till exempel så delar man upp arrenderat vatten tillsammans så att det efter diskussion upplevs som rättvist.

3.4.1 Huvudsakliga produktion

De flesta yrkesfiskare fiskar med bottengarn och nät. Framför allt fiskar man efter gös och kräfta. Det fiskas också gädda, ål, aborre, brax och kräftbete. Det förekommer också ålfiske.

Fisket i Hjälmmaren är framför allt känt för gös och Hjälmmaregösen är ett starkt varumärke för sjön. Gösen är MSC-certifierad sedan år 2006 och varje år fiskas ungefär 200 ton. Merparten säljs vidare till auktion eller grossister men det förekommer också att lokala restauranger köper in fisk, om än i begränsad skala.

Gösen säljs i huvudsak hel. Intervjuade fiskare förklarar detta med att det är svårt att få lönsamhet i att förädla fisken. Det tar mycket tid att filea själv och det blir inte lönsamt jämfört med att lägga mer tid på sjön och fiska. En ytterligare anledning är att så länge fiskarna inte skär i fisken klassificeras de som primärproducenter. Om de däremot skär i fisken blir de livsmedelsproducenter och behöver därmed också uppfylla de krav som gäller kring livsmedelshantering. Livsmedelsproduktion kräver särskild hantering av till exempel avlopp vilket är ett stort problem på öarna där många fiskare bor. Av samma skäl är det också svårt att få lönsamhet i att förädla kräftor genom att till exempel koka dem.

Ett problem med kräftfisket är att det bara är yrkesfiskare som är ålagda att rapportera in sin fångst. Bönder som fiskar i eget vatten rapporterar inte in sin fångst. Det innebär att det blir svårt att veta exakt hur många kräftor som fiskas och man kan inte uppskatta populationen av kräftor. För att kunna planera för ett hållbart fiske i Hjälmmaren skulle det krävas större ansvarstagande i fångstrapporteringen från alla inblandade parter i sjön.

3.4.2 Insjöfisket i Hjälmmarens ekonomi

Det finns ingen öppen statistik att tillgå för att utreda den ekonomiska situationen för insjöfiskare i Sverige. Detta på grund att insjöfisket inte omfattas av samma krav på rapportering av fångst till EU som för havsfisket. Under 2019 fick dock Havs- och vattenmyndigheten i uppdrag att sammanställa med hjälp av enkäter den företagsekonomiska situationen för fiskare i de stora svenska insjöarna¹. De ekonomiska siffrorna är från 2018 och därför något utdaterade, men under intervjun med representanter från insjöfisket till denna rapport framkom det att fisket i Hjälmmaren är ekonomiskt gångbart, vilket även var slutsatsen från föregående studie. Detta kapitel kan därför användas som en uppskattning av hur kostnader och intäkter ser ut även i nuläget, även om fångster varierar mellan åren. I intervjuerna framkommer det att företagens omsättning varierar men de flesta ligger i intervallet 500 000–1 500 000 kronor per år.

Antalet insjöfiskare i Sverige legat på en stabil nivå under 2010-talet i kontrast mot havsfisket där antalet yrkesfiskare minskat. Utvecklingen av insjöfisket varierar dock mellan sjöarna. För Hjälmmaren har antalet yrkesfiskare minskat under samma tidsperiod från 38 till 33. Av dessa uppgav 15 att de primärt fiskar gös, och 18 att de primärt fiskar kräfta. Den totala fångsten av fisk har även den under 2010-talet successivt ökat för alla sjöar totalt, men för Hjälmmaren har i stället fångsten haft en nedåtgående trend. Det ska dock tilläggas att det

¹ Ekonomisk och strukturell data rörande svenskt insjöfiske, Jordbruksverket, 2020

fluktuerar kraftigt mellan åren där 2016 och 2017 var goda år med stora fångster för fisket i Hjälmarén och där 2015 och 2018 var sämre år.

Tabell 1: Antal fiskelicenser, landad fångst samt landningsvärde för Hjälmarén samt totalt sett för alla sjöar. Parentes visar Hjälmaréns andel av den totala siffran för riket. Siffrorna avser 2018.

	Hjälmarén	Riket, totalt
Antal licenshavare	33 (19%)	164
Landad fångst (ton)	303 (19%)	1 560
Landningsvärde (mkr)	26 (20%)	133

Under 2018 fiskades det upp 303 ton fisk från Hjälmarén. Gösfisket står för den största delen fångsten med över 150 ton. Kräfftisket står för den näst största delen med cirka 134 ton. Det innebär att en fiskare i Hjälmarén i genomsnitt får in 10 ton fisk med ett genomsnittligt landningsvärde på 734 tusen kronor.

Mälaren, som likt Hjälmarén bedriver stort gösfiske, drar in cirka 7 ton fisk per fiskare men har ett högre genomsnittligt landningsvärde på 820 tusen kronor. Denna skillnad beror på Mälarens geografiska läge. Närheten till Stockholm gör att de kan ta mer betalt för sin gös än vad fiskare i Hjälmarén har möjlighet att göra. Många fiskare i Hjälmarén exporterar även en viss andel av sin gösfångst till utlandet. För Hjälmarén var genomsnittspriset för gös 76 kronor under 2018, och för Mälaren var det 121 kronor.

Tabell 2: Ekonomiska indikatorer för yrkesfisket i Hjälmarén samt riket totalt. Siffrorna avser 2018.

	Gösfiske, Hjälmarén	Kräfftiske, Hjälmarén	Hjälmarén, totalt	Riket, totalt
Landad vikt (ton)	150	134	284	1 560
Landningsvärde (mkr)	12	13	25	133
Förädlingsvärde (mkr)	9	8	18	86
Bruttoresultat (mkr)	7	6	13	65
Nettoresultat (mkr)	5	4	9	51
Heltidsekvivalenter (FTE)	22	15	38	170
Förädlingsvärde per FTE (mkr)	424	549	462	508

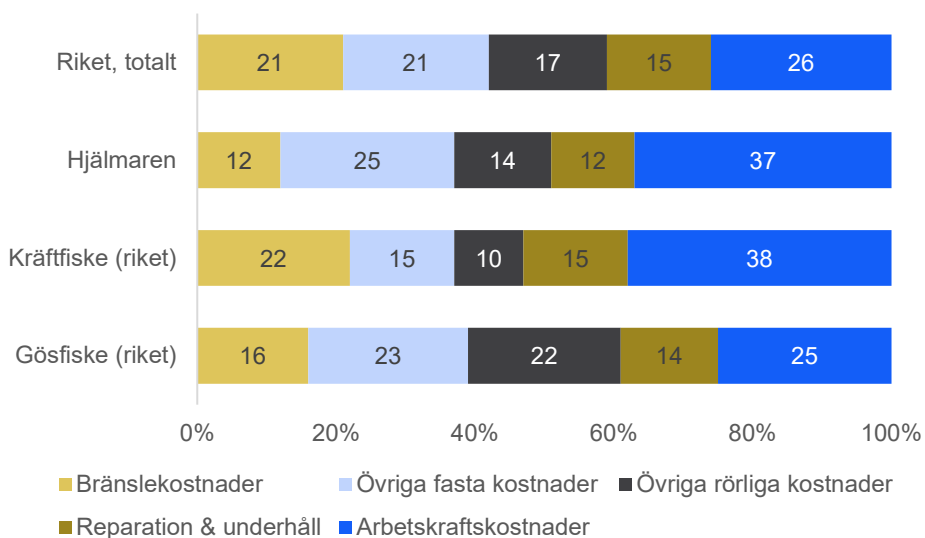
För Hjälmarén totalt sett var det ekonomiska värdet av fångsten under 2018 cirka 26 miljoner kronor. Av dessa stod gös- och kräfftisket för 25 miljoner. Kräfter hade ett större ekonomiskt värde än gösen med ett landningsvärde på 13 miljoner kronor mot gösens 12 miljoner kr. Men kostnaden att bedriva kräfftiske är generellt sett lite högre så bruttoresultatet hamnar ändå under gösen i genomsnitt.

Fiske är ofta säsongsbetonat och arbetstiden är inte jämnt utspridd över året, det finns därför många som utövar annan verksamhet utöver fiske. Arbetstid mäts i heltidsekvivalenter där en heltidsekvivalent avser ett heltidsarbete på 2080 timmar. När det gäller gösfiske så fanns det totalt sett i hela riket 79 heltidsekvivalenter inom gösfisket, men cirka 108 arbetande. Det innebär att 108 personer delar på 79 heltidstjänster i arbetstid och det är tydligt att inte alla som arbetar med gösfiske gör det på heltid. För kräfftisket är arbetstiden 44 heltidsekvivalenter och 62 arbetande för hela riket.

För Hjälmarens är det 25 arbetande på 22 heltidsekvivalenter inom gösfisket, så det är många som arbetar heltid med den typen av fiske. För samma sjö är det 23 arbetande kräftfiskare på 15 heltidsekvivalenter, så det är mindre antal fiskare som arbetar heltid med just kräftfiske.

För att bedöma hur väl en verksamhet klarar av att bära sina kostnader brukar måttet förädlingsvärde per heltidsekvivalent (FTE) användas. Genom att titta på hur många arbetstimmar som ägnas åt en aktivitet och relatera det till förädlingsvärdet kan man avgöra huruvida en verksamhet är ekonomiskt effektiv eller inte. En tumregel är att ett företag bör ha ett förädlingsvärde per heltidsekvivalent mellan 350 tusen och 400 tusen kronor. I tabell 2 kan man se att Hjälmarens i genomsnitt ligger på 462 tusen vilket betyder att i genomsnitt är fiskeriet ekonomiskt gynnsamt. Det finns även en variation mellan de olika arterna, där kräftan generellt är mer gynnsamt.

Nationellt sett så har hela gösfisket i genomsnitt ett förädlingsvärde per heltidsekvivalent på 552 tusen kronor. Denna siffra är avsevärt högre än Hjälmarens gösfiske som ligger på 424 tusen. Det beror på att de andra sjöarna får ut ett högre pris på sin gös än Hjälmarens fiskare. Detsamma gäller för kräfta och andra fiskarter där Hjälmarens förädlingsvärde per heltidsekvivalent ligger under det nationella genomsnittet. Hjälmarens ligger konsekvent på lägsta genomsnittliga kilopris för sina fångster.

Figur 12: Kostnadsstruktur för gös- samt kräftfiske totalt sett, för hela fisket i Hjälmarens samt för fisket i hela riket. Siffrorna avser 2018.

Kostnadsstrukturen hos företagen skiljer sig främst beroende på vilken typ av fiske man bedriver, men det finns även geografiska skillnader i hur man fiskar och när under året man fiskar. För fisket i stort står dock arbetskraften för den största utgiftsposten, följt av bränslekostnader och övriga fasta kostnader (figur 12). Kräftfisket är generellt sett mer arbetskraftsintensivt än övrigt fiske då kräftburarna kräver mycket arbete.

I figur 12 kan man se de olika genomsnittskostnaderna per art. Fiskarna i Hjälmarens har i genomsnitt lite högre arbetskraftskostnad än riket, men man har lite mindre bränslekostnader generellt sett.

4 Utmaningar för de areella näringarna kring Hjälmmaren

4.1 Ett varmare och torrare klimat

Det allt varmare och torrare klimatet upplevs som den främsta utmaningen för alla tre näringar. Torrare marker förändrar hur och vilka grödor som är möjliga att odla. Samtidigt påverkas djurlivet och skadedjur såsom att granbarkborren ökar. Dessutom förändras vattenkvaliteten i Hjälmmaren och alger uppfattas som ett växande problem.

Lantbruket påverkas framför allt genom att de behöver vattna sina marker och åkrar i högre grad än tidigare. I intervjuerna framkommer det också tydligt att lantbrukare ständigt omprövar vilka grödor och i vilken mängd de kan odla för att kunna få en så gynnsam skörd som möjligt. Även djurbönderna nämner vattentillgången eftersom torrare marker ger mindre bete till djuren.

För de lantbrukare som har mark med direkt tillgång till vatten utgör därmed Hjälmmaren en mycket viktig vattenresurs. Att kunna pumpa vatten direkt ur sjön nämns stundtals som en direkt förutsättning för att kunna bedriva lantbruk i området. Pumpning riskerar dock att påverka vattennivån i Hjälmmaren. Det är inte heller en lösning för alla då alla inte har direkt tillgång till sjön, även om andra lantbrukare i vissa fall kan använda andra vattendrag. För denna grupp krävs andra lösningar och där lyfts ett utökat användande av vattenanläggningar som en möjlig lösning. En ytterligare och kompletterande väg är att helt enkelt minska behovet av vatten, till exempel genom att välja grödor som klarar torrare marker. Det finns också pågående forskning på grödor som tål ett varmare klimat – något som kan bli betydelsefullt på sikt.

För skogsbrukets del så är granbarkborren en mycket stor utmaning och nämns av samtliga skogsbrukare som Sweco talat med. Granbarkborrens utbredning kopplas till ett varmare klimat och den fick fäste i området efter den varma sommaren år 2018. I dagsläget finns inga andra metoder som anses tillräckligt effektiva eller lönsamma än att avverka om granen skadas. Flertalet av de intervjuade berättar att de antingen själva eller vet andra markägare som planterat mindre gran i syfte att minska de ekonomiska konsekvenserna av ett eventuellt angrepp. Granarna har då ofta ersatts av blandskog.

I intervjuerna med yrkesfiskare framkommer det att alger är ett växande problem för fiskerinäringen. Nya alger, som till exempel kiselalger, har under de senaste åren förekommit i betydligt högre utsträckning än tidigare. Alger faller

ner djupare i sjön, vilket ger syrebrist på botten och riskerar att fisken dör. Även varmare vintrar utgör ett problem då isläggningen påverkas.

4.2 Vilt och andra djur

Utöver granbarkborren så finns även andra djur som påverkar lant- och skogsbruket. I området kring Kvismaredalen har tranor under lång tid varit ett problem. Kronhjort och älg påverkar i viss del var och hur man väljer att plantera skog. Flertalet intervjuade uttrycker också en önskan om mer generösa regler för viltjakt på sina egna marker. Enstaka intervjupersoner uttrycker även en oro för att vargen ska få fäste kring Hjälmaran.

4.3 Vattenkvaliteten

Representanter för fisket upplever att vattenkvaliteten har förändrats över tid. Framför allt upplevs det som klarare. Vad detta beror på vet man däremot inte, inte heller om och i sådana fall vilket samband som finns med ett varmare klimat. Det klarare vattnet innebär att det finns mindre plankton och därmed mindre föda för norsken som i sin tur är en viktig föda för övrig fisk. Det finns därför en oro vad det klarare vattnet kan få för effekter på sikt, framför allt för gösen som trivs bäst i grumligt vatten.

Föroreningar, utsläpp och mikroplaster uppfattas också som ett växande problem. Det finns också en oro för fosforhalten i vattnet och att detta ska påverka fisket.

4.4 Samordning och organisering av myndigheter och kommuner

Hjälmaran är en sjö som delas av flera kommuner och län samtidigt som de areella näringarna spänner över de administrativa gränserna. Det innebär att företag kring Hjälmaran behöver komma i kontakt med flera instanser som inte alltid är koordinerade. Ibland gör de även olika bedömningar och har olika regler. I intervjuer framkommer det däremot att det finns organiserade samarbeten vid andra sjöar så som Väneren och Vättern.

Ett konkret exempel på när företagen önskar mer koordinering är när länsstyrelser ska ta vattenprover. Det har förekommit att tjänstemän åkt ut på sjön men inte kunnat ta prover på tilltänkt plats eftersom båten då korsar en länsgräns och därmed hamnar båten i en annan länsstyrelses förvaltningsområde. Det förekommer också att myndigheter besökt gårdar för att inspektera saker som en annan myndighet redan granskat.

I intervjuerna framkommer det också att det finns en frustration med många olika ingångar till myndigheter. Utöver kommuner, regioner och länsstyrelser behöver företagen även ha kontakt med sak- och förvaltningsmyndigheter såsom Skogsstyrelsen, Livsmedelsverket och Havs- och vattenmyndigheten. Den administrativa bördan för att till exempel söka tillstånd för växthus eller genomföra inventeringar upplevs som tung. Administrationen upplevs som ett hinder för att bedriva nuvarande verksamhet men även för att utveckla verksamheten framåt, till exempel genom livsmedelshandling eller olika tillstånd i samband med nybyggen.

4.5 Företagande och lönsamhet

Att kunna leva på verksamheten och ha en trygg och stabil försörjning är ett problem för de areella näringarna nationellt. Området kring Hjälmaren är inget undantag utan lönsamheten utgör en utmaning för såväl lant- som skogsbruket samt fisket.

Sett till omsättning är lant- och skogsbruksföretagen utan anställda (vilket är den dominerande driftsformen) i paritet med nivåerna i riket. Undantaget är skogsbruksföretagen i Västmanlands län som har en högre omsättning. Även rörelsemarginalerna är på liknande nivåer som marginalerna för respektive bransch på nationell nivå med undantag för lantbruksföretagen i Vingåker som har högre rörelsemarginaler.

Men det som framkommer både i statistiken och i intervjuerna är att även om företagen har en positiv rörelsemarginal så är det mycket stora skiftningar från år till år. Bland till exempel skogsbruksföretagen i Eskilstuna kommun var medianen av rörelsemarginalen 0 procent år 2020 men 12 procent år 2021. I samma kommun hade dessutom mer än en fjärdedel av företagen en negativ rörelsemarginal samma år.

För att öka den ekonomiska tryggheten söker företagarna därför flera ben för verksamheten att stå på. Till exempel så bedriver i princip samtliga lantbrukare som Sweco pratat med skogsbruk i någon skala – antingen för försäljning eller för att förbränna virket och använda i den egna verksamheten. De arbetar med flera olika grödor och dessa omprövas ständigt efter rådande marknadsläge och klimat. Skogsbrukare överväger att antingen sluta med eller minska mängden gran då de ekonomiska konsekvenserna vid ett angrepp från granbarkborren skulle bli alltför stora. Ett fåtal har även försökt koppla sin verksamhet till besöksnäringen, till exempel genom att ha öppna visningar av gårdar eller sälja eget kött.

Yrkesfisket har liknande utmaningar, men de har svårare att bredda sin verksamhet. Fisket i Hjälmaren är generellt är ekonomisk effektivt och klarar av att bära sina egna kostnader. En sämre säsong får stor ekonomisk påverkan även längre fram. I intervjuerna framkommer också att det förekommer perioder de inte tar ut någon lön. En möjlig utveckling är att förädla fisk och sälja direkt till kund, men det har varit svårt att få lönsamhet i att själva rensa och sälja. Att själva förädla kan också kräva stora investeringar eftersom rensad fisk klassas som livsmedel och företagen i sådana fall behöver följa regelverket för livsmedelshantering.

5 Slutsatser

Kring Hjälmaran finns 450 företag inom de areella näringarna. De allra flesta, 74 procent, är lantbruksföretag. 20 procent är skogsbruksföretag och resterande 6 procent är sysslar primärt med fiske. Företagen drivs primärt som enskilda enmansföretag, även om det förekommer företag med anställda.

Omsättningen för lant- och skogsbruken i de tre omgivande länen är i nivå med motsvarande företag i hela landet. Undantaget är skogsbruksföretagen i Västmanlands län som har högre omsättning än övriga. Antalet fiskeföretag är däremot för litet för att det ska vara möjligt att redovisa verksamhetens omsättning i området.

De två vanligaste inriktningarna på lantbruket är blandat jordbruk och odling. Markerna väster om Hjälmaran, kring Kvismaredalen, är de bördigaste jordarna även om hela området gynnats av sjösänkningen. Skogsbruket producerar framför allt tall och gran men mer löv i jämförelse med övriga Svealand. Andelen lövträd och blandskog förväntas också öka framöver vilket också möjliggör andra brukningsmetoder än det dominerande trakthyggesbruket.

Yrkesfisket producerar framför allt gös, och yrkesfiskare uppger att det fiskas ungefär 200 ton varje år. Gösen säljs i huvudsak hel till auktioner. Kräftfiske är också vanligt förekommande i området, men ibland fiskas även brax, ål, abborre, gädda och kräftbete.

De areella näringarna Hjälmaran möter framför allt fem utmaningar: ett varmare och torrare klimat, vilt och andra djur, kvaliteten på vattnet i sjön, samordningen mellan myndigheter och kommuner samt lönsamheten i verksamheterna.

Företagens omsättning och rörelsemarginal varierar stort från år till år. Det gör det svårt att planera verksamheten och att ha en stabil och kontinuerlig inkomst. Lant- och skogsbruket försöker därför anpassa sina verksamheter, så som val av grödor och träd, efter både ekonomiska och klimatmässiga förutsättningar. Den ekonomiska och ekologiska hållbarheten hör ofta samman. Andelen gran förväntas till exempel minska då det varmare klimatet ökat antalet granbarkborreangrepp och därmed också gjort det mer riskabelt att plantera gran. Företagen arbetar också kontinuerligt med att bredda verksamheterna för att minska de ekonomiska riskerna vid till exempel en ogynnsam skörd. Fisket har däremot haft det svårare att bredda sin verksamhet även om det gjorts försök med att förädla och sälja fisk.

Samarbetet mellan kommuner och myndigheter upplevs inte vara tillräckligt och upplevs stundtals som ett hinder för att utveckla verksamheten. I dagsläget finns däremot etablerade samarbeten mellan myndigheter vid Väneren och Vättern som kan fungera som utgångspunkter för ett bättre samarbete vid Hjälmaran.

Together with our clients and the collective knowledge of our 18,500 architects, engineers and other specialists, we co-create solutions that address urbanisation, capture the power of digitalisation, and make our societies more sustainable.

Sweco – Transforming society together